

FLORIN OPRESCU

*In(actualitatea)
lui Eminescu*

Izomorfismele
canonului literar

Colecția: Biblioteca Contemporanul ●
Sub semnul lui Hermes
Coperta și colaj: Florin Afloarei

Lector: Ștefan Borbély
Tehnoredactor: Carmen Dumitrescu

Editura Contemporanul
OP-22, CP-113, Sector 1, București,
Cod 014780, România
Tel/Fax: 4021-2125692; 4021-3106618
E-mail: office@contemporanul.ro
www.contemporanul.ro

Anul apariției: 2011
Ediție Digitală PDF

ISBN 978-606-92683-8-4

Copyright © 2011 Contemporanul

Florin Oprescu este lector universitar doctor la Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Litere, Catedra de Literatură română și comparată; disciplina predată: Literatura română secolul XX. Este Licențiat în Filologie al Facultății de Litere, Istorie și Filosofie a Universității de Vest din Timișoara, 2000; Master în Literatură (*Literatură și intertextualitate*), Facultatea de Litere, Filosofie și Istorie a Universității de Vest din Timișoara, 2002; Doctor în Științe Filologice al Universității de Vest din Timișoara, 2006. Studii și comunicări: în *Caiet de semiotică*, *Meridian Blaga*, *Studii de literatură română și comparată*, *In Magistri honorem. G. I. Tohăneanu* și în reviste de prestigiu precum: „Contemporanul”, „Convorbiri literare”, „Tomis”, „Tribuna”. Comunicări în cadrul Festivalului Internațional „Lucian Blaga”, Cluj-Napoca (2003-2007), la Institutul de romanistică din Berlin, la Universitatea din Arras (Franța). Secretar de redacție al revistei „Studii de literatură română și comparată”.

Cărți: *Model și cataliză în lirica românească modernă*, 2007; coautor la *Dicționar al Scriitorilor din Banat*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2005;

Premii: Premiul „Liviu Petrescu” acordat de Societatea Culturală „Lucian Blaga”, Cluj-Napoca în 2006;

Premiul pentru exegeză al Societății Culturale „Lucian Blaga”, Cluj-Napoca în 2007.

Acest eseu a fost conceput în contextul cercetării postdoctorale, intitulată „Contradicțiile canonului literar. Abordare interdisciplinară”, în cadrul proiectului „CommScie”, cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013 (POSDRU/89/1.5/S/63663).

„Avoir du génie c'est pouvoir digérer les influences jusqu'à en faire perdre la trace.”

(E. M. Cioran, *Cahier de Talamasca*, Mercure de France, Paris, 2000, p. 51.)

Profesorului meu,
Iosif Cheie-Pantea

EXORDIU SAU DESPRE NECESARA (RE) LECTURĂ A EMINESCIANISMULUI

Încercările, de cele mai multe ori eșuate, de evaluare distanțată, complexă și completă a implicațiilor retoricii romantice de-a lungul secolului al XX-lea, și nu numai, au generat un permanent conflict al interpretărilor, o *ceartă* care n-a făcut altceva decât să ne probeze limitele și nu, așa cum ne așteptam, dinamica fertilă a gândirii asociative. Logica explozivă a dialecticii a fost folosită mai degrabă ca apanaj al diferențierii, al unicității radicale, cu orice preț, chiar și cel al izolării de tot ce ne-ar putea aminti de trecutul imediat. Această retorică disociativă a prezentului, amintind mereu și surprinzător de excesele primilor avangardiști, nu a făcut decât să creeze falii, să respingă privirea unitară și argumentativă, în locul unui discurs axiomatic, generator de *pattern*-uri obtuze și caduce. În esență, receptarea fenomenului romantic a relevat o chestiune de optică generatoare a unor derapaje, iar dacă ar fi să acceptăm un transfer terminologic, am putea afirma că au existat două dereglări constante, fie miopia critică, efect al distanțării agresive, fie hipermetropia ca apropiere excesivă, forțată. Însă romantis-

mul și-a dovedit și continuă să o facă, optica ondulatorie, canonică, evitând obstacolele artificiale, manifestându-și forța pe tot parcursul istoriei literare a secolului trecut, generând ample *catalize*, de la *categoriile negativului* (H. Friedrich) de tip simbolist, la *tradiția rupturii* (O. Paz) avangardiste, până la *indeterminarea și polimorfismul* (I. Hassan) postmodern.

Atunci când, în 1924 criticul american Arthur O. Lovejoy propunea în eseul său, intitulat „Despre discriminarea romantismului” („On the Discrimination of Romanticism”), renunțarea la termenul de *romantic* datorită vidului său semantic, el specula dificultatea modernilor de a se raporta la fenomene care le par atât de îndepărtate dar care paradoxal, le sunt constitutive. *Rezistența interpretativă*¹ a secolului trecut la paradigma romantică este explicată de către Paul de Man și prin tendința acută a modernilor de a rămâne blocați în interpretări individualiste, în lecturi singulare și izolate. Soluția criticului are în vedere tocmai înțelegerea comună a poziției diferite de raportare la trecutul romantic, spre deosebire, de exemplu, de modelul grec, mai îndepărtat și mai limpede decât apropiatul secol XIX. Poziționarea temporală ar însemna o cheie a obiectivării și a relecturii complexe a romantismului imanent:

„În cazul romantismului, afirmă de Man, este vorba despre interpretarea unui fenomen care poate fi analizat doar din perspectiva temporală a unei perioade de timp experimentate de noi înșine. Proximitatea fenomenului în plan istoric

¹ Paul de Man, *The Rhetoric of Romanticism*, Columbia University Press, New York, 1984, p. 49.

este de așa natură încât nu suntem capabili să îl vedem în forma unei memorii clare și purificate, așa cum ni se prezintă Grecia antică. Îl purtăm în noi ca experimentarea unui act la care, până la un anumit punct, am participat. Probabil că asta se referă la fiecare încercare de a înțelege trecutul, dar rămâne situația în care, în romantism, nu suntem separați de trecut, de uitarea și opacitatea temporală care ar putea trezi în noi iluzia detașării.”²

Privit astfel, romantismul este pe drept cuvânt o *mișcare periculoasă*³, *seducătoare* (seductive), afirmă Fredric Jameson, preluând categoria etică centrală a sistemului interpretativ al lui de Man, iar această seducție ar fi generată de interesul pentru un sistem *tare*, pentru sinteză ideologică și de predispoziția pentru gândire și existență dialectică.

Relectura romantismului ar presupune necesitatea interpretării trecutului imediat, al cărui conținut este mai puțin important decât ceea ce a generat acesta în noi, adică o acută *conștiință a temporalității* (Paul de Man). Această „experiență a relației temporale între act și interpretarea sa este una dintre principalele teme romantice”⁴, dar și una dintre principalele aporii ale timpurilor, probându-ne mai degrabă *iluzia detașării*, printr-o lectură aparent obiectivă, însă privată în esență de asumarea vârstei noastre trecute. Analizând perspectiva lui Wordsworth și Hölderlin asupra

² *Ibidem*, pp. 49-50.

³ Fredric Jameson, *Postmodernism, or The Cultural Logic of Late Capitalism*, Duke University Press, Durham, 1991, p.221.

⁴ Paul de Man, *op. cit.*, p. 50.

Titanismului, Paul de Man probează tocmai relevanța *conștiinței temporalității*, impact major al romantismului asupra secolului care a trecut. Spre exemplu, concepția despre Titanismul romantic, așa cum este el perceput la Wordsworth, are pentru de Man rolul de a ne oferi un exemplu fundamental pentru cristalizarea unei astfel de *conștiințe*. „Un posibil corespondent pentru Titanismul istoric la un nivel personal ar fi, așa cum am văzut din primele exemple împrumutate de la Wordsworth, asumarea interioară a mortalității.”⁵, în timp ce „Moartea lui Mnemosyne, afirmată la sfârșitul celei de-a treia versiuni a imnului lui Hölderlin, va însemna și sfârșitul poeziei”. În acest fel, în ambele cazuri „Poetul și istoricul converg în acest punct esențial până când amândoi vorbesc despre o acțiune care îi precede dar care există pentru conștiință doar datorită intervenției lor.”⁶ Cu alte cuvinte, conștiința temporalității ar presupune o lectură vie a unui trecut imediat, într-o oarecare măsură chiar constitutiv existenței prin re poziționarea istorică și prin adaptarea imaginilor noastre trecute la prezent.

Încercarea de a ne activa o *conștiință a temporalității* nu poate fi posibilă decât prin raportarea constantă la o permanență romantică a trecutului *tare*, adică la ceea ce a reprezentat pentru modernitatea lirică românească Eminescu. Nu este în nici un caz vorba despre o ipoteză reduționistă, paseistă și clișeizantă, ci despre înțelegerea coerentă a unui romantism

⁵ *Ibidem*, p. 64.

⁶ *Ibidem*, p. 65.

structural, a unor principii generative ale acestei modernități. Disecția are rolul de a conferi perspectivei o vedere unitară, interdeterminantă și echilibrată. Conștiința temporalității mai înseamnă astfel și conștiința trecutului asumat participativ sau cel puțin prin încercarea de a-i asigura ochiului opac, folosind o expresie cu același risc de distorsionare semantică, un aparat optic corector, o lentilă simplă care să identifice formele actualității eminesciene, prin impactul pe care *modelul* eminescian l-a avut asupra câtorva poeți determinanți ai secolului trecut.

Astfel, *(In)actualitatea lui Eminescu* presupune o încercare de a recupera critica lirică eminesciană din perspectiva lecturării sale de către o serie de poeți reprezentativi ai secolului trecut, lectură care, în contextul creatorilor de poezie, nu poate însemna decât o spectaculoasă transformare a propriilor poetici la interferența cu cea eminesciană. Efectul eminescianismului la nivelurile de profunzime ale magmei poetice ale oricărei noi creații care își reclamă ontogeneza, vizibil sau nu, de la modelul predecesorului, poate fi urmărit de la primele generații de simbolști, până la prima generație *neo-modernă*. Trebuie să admitem însă că nu am avut în vedere poezia pastişă, adică poezia de natură epigonică, generatoare de tautologii sau de retorisme simple de factură post-eminesciană, probă care ar fi fără îndoială fertilă și necesară ci, în locul *modelărilor*, am preferat *cataliza*, adică efectele poetice, de profunzime, generatoare de antiteze, dialectice prin natura lor binară, efecte care au generat transformări spectaculoase, deveniri moderne redutabile,

fără de care nu am cartografia decât un steril epigonism eminescian.

Cu alte cuvinte, aceasta este o metodă de lectură și o formă de cercetare a (in)actualității unei poezii care, contrar unor credințe de câțiva ani încoace, depășește descriptivul, retorica romantică instrumentalizată, surclasează cristalizările clasice, dovedindu-se încă, cititorului interesat de altceva decât de imaginile superficiale și superflue ale noului realism capitalist, adică de rostul ontologic al artei, o poezie care mai răspunde întrebărilor fundamentale din noi, relevând sensul gnoseologic al existenței. Aceasta ar fi singura ecuație valabilă ce probează actualitatea unui poet. Atâta timp cât lectura sa are un efect *prezentificator*, adică atâta timp cât reverberațiile acesteia sunt resimțite în forme și formule variabile în noi, iar versurile sale au un efect *seducător*, provocând chiar reacții antinomice, acesta își probează actualitatea. Formulele relecturii trebuie să fie diferite pentru a fi complete prin complementaritate, iar cea de față propune analiza unor raportări la modelul eminescian, declarative, teoretice și practice, tocmai pentru a observa metodele complexe ale unor poeți precum George Bacovia, Lucian Blaga, Ion Barbu, Alexandru Philippide sau Nichita Stănescu, de a topi, de a ascunde și, în final, de a releva actualitatea eminescianismului prin efectele sale catalitice. Cataliza presupune și o convertire a unui model exemplar de poeticitate, o transformare revelatoare a unei poezii la întâlnirea cu alta, căci orice încercare de a defini doar individualitatea și izolarea unei poetici, în disonanță cu un întreg, deci prin alienare și nu sistemic, este destina-

tă degenerescentei și ratării, căci, asemenea lui Don Quijote, orice creator ni se arată și ca efect al lecturilor sale anterioare, lecturi care îi catalizează creația. De altfel, unul dintre gândurile eminesciene generatoare de ample semnificații pentru lumea în care trăim, revelator mai cu seamă pentru studiul de față, poate fi identificat în *Fragmentarium*-ul său:

„Convertirea unei puteri în alta, transformismul, spune Eminescu, ne dă rezultate atât de uimitoare încât pururi înclinăm a crede nu în prefacerea unui lucru în altul, ci în transsubstanțiere, ca și când din o substanță, singură și unică, s-ar fi putut naște o altă substanță. Dar, fiindcă substratul convertirii rămâne pururi ca masă și se poate constata că reprezintă o sumă constantă, nu e îndoială că toate prefacerile sunt numai accidenții și ca toate accidențiile reprezintă asemenea un număr care, sleit odată în seria fenomenologică a transformismului, se reîntoarce ca cercul în sine și reîncepe a se prefaca de unde începuse, din capul locului.”⁷

Dacă privim *modelul* eminescian din această perspectivă, a chipurilor în care se reflectă el fertil, nu putem decât să acceptăm rolul pe care l-a avut pentru generarea unei sensibilități moderne în poezia noastră de secol XX, deci suntem obligați să-i constatăm actualitatea. Pe de altă parte, dacă ne raportăm la turbulențele vremurilor noastre post-decembriste, nu putem decât să ne gândim la vidul de semnificație, la lipsa relecturilor ferme, la clișeizarea și sterilitatea unui discurs liric dezabuzat și, mai ales,

⁷ Mihai Eminescu, *Opere XV*, Editura Academiei Române, București, 1993, pp. 33-34.

la dobândirea de către o mare parte a liricii noastre actuale a unui gust pentru spectacular. În acest context, întoarcerea la modele și, în general, la canon nu mai pare o opțiune validă, ochiul artistului întorcându-se, din păcate, doar înspre realul imediat, devenit măsură a tuturor lucrurilor. Pentru acest poet al timpurilor noastre, poezia eminesciană este inactuală, așa cum inactuali sunt toți cei care privesc eminescianismul în prima variantă.

Nu reflectă însă ambele ipoteze doar două limbaje diferite asupra literaturii? Cearta pentru *modele*, bătălia canonică nu este la rândul ei inactuală, trădând imposibilitatea noastră de a depăși aporiile timpurilor pe care le încercăm? Disperarea de a nu pierde ceva ce nu poate fi pierdut, fiind constitutiv existenței noastre, și isteria de a recuza trecutul cu orice preț și de a impune prezentul ca substitut nu sunt oare excese remanente ale primei noastre modernități?

Credem că *enunțul* de față este o încercare de a privi literatura ca pe un „sistem deschis”⁸ de corespondențe și, paradoxal anti-modern, circular, iar principiile operante ar fi, preluând dihotomia comparatistă stabilită de Adrian Marino⁹, cele *contrastante*, în cazul unor parale-

⁸ Preluăm formula lui Jean-François Lyotard, *Condiția postmodernă. Raport asupra cunoașterii*, Traducere și prefață de Ciprian Mihali. Editura Babel, București, 1993, p. 107. În acest sens înțelegem rostul validității unui enunț care pornește de la prezumția științificității, adică încercând să fie reprezentativ prin faptul că este „argumentabil și verificabil”.

⁹ Adrian Marino, în *Comparatism și teoria literaturii*, Traducere de Mihai Ungurean, Editura Polirom, Iași, 1998, p.160, discută „două tipuri distincte de paralele (poetice) comparatiste”. El analizează „paralelele

le exemplificative între poetici precum cea a lui Mihai Eminescu și Alexandru Macedonski sau Nichita Stănescu și cele *generalizatoare*, în ceea ce privește raporturile care se stabilesc aici între Mihai Eminescu și George Bacovia, Alexandru Philippide, Lucian Blaga sau Ion Barbu. Astfel, lectura de față își propune să opereze la rândul ei după *modelul* acestui *sistem deschis* de tip științific „în care relevanța enunțului constă în aceea că el «dă naștere unor idei», adică altor enunțuri și altor reguli de joc.”¹⁰

Regula jocului nostru este, o spunem din capul locului, dezamăgitoare pentru cei interesați de spectacularul imediatului, presupunând un demers care se dovedește permanent circular, într-o continuă luptă de identificare, mai mult sau mai puțin relevantă, a unor argumente valide pentru demonstrarea reflectării și pentru efectele catalizei unui model *vechi*. Jocul impune participanți dispuși să-și explice permanent noima tăcută care păstrează vie memoria acestuia, fie că reușesc sau nu să o facă, chiar dacă demersul lor pare inactual pentru ceilalți jucători, interesați doar de tenșiunea și de spiritul de competiție al jocului. Înțelegem totuși din start că riscul cel mai mic în acest caz este acela de a fi considerați, precum instrumentarul jocului nostru, *inactuali*.

contrastante”, care „pun în evidență particularitățile și diferențele”, procedeul având o finalitate concludivă fermă, și „paralelele generalizatoare”, care „justifică, întăresc și chiar provoacă, prin elementele lor de unitate și echivalență, mai întâi dominația comună, mai apoi generalitatea și, până la urmă, reducerea la aceleași scheme și principii de încadrare într-o teorie generală”.

¹⁰ *Ibidem*, p. 160.